

ks. Piotr Sroczyński

 <https://orcid.org/0000-0001-8643-5598>
piotr.sroczyński@pwt.wroc.pl

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
 <https://ror.org/003jq9j58>

Pielgrzymka jako pozalekcyjna forma katechezy

 <https://doi.org/10.15633/ps.28108>

Ks. Piotr Sroczyński — prezbiter archidiecezji wrocławskiej, doktor habilitowany nauk teologicznych, katechetyk i pedagog, profesor Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Kierownik Katedry Katechetyki Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; wykłada katechetykę i dydaktykę. W swoich badaniach skupia się m.in. na metodach, środkach, formach stosowanych we współczesnej katechezie polskiej. Członek Stowarzyszenia Katechetyków Polskich.

Article history • Received: 23 Feb 2023 • Accepted: 20 Sep 2023 • Published: 2 Apr 2024

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

Pilgrimage as an Extracurricular Form of Catechesis

This article presents the pilgrimage as an extracurricular form of catechesis and the associated growth of students to holiness. The pilgrimage movement consists of three basic elements: man, space and the sacred. The conditions for sanctification are created by the pilgrimage space, but the most important is the man who undertakes the effort of the journey. First of all it depends on him and as to whether he opens himself to holiness or surrenders to the action of God. The sanctuary, which is the destination of the pilgrim's toil, expresses God's special presence and the mystery of His action in time, hidden under various signs of history. Seeing and recognizing these truths naturally triggers in the pilgrim's soul wonder and adoration.

Keywords: pilgrimage, sanctuary, student, school catechesis, catechist, word of God, Church, community

Abstrakt

Pielgrzymka jako pozalekcyjna forma katechezy

Artykuł przedstawia pielgrzymowanie jako pozalekcyjną formę katechezy oraz związane z nią wzrastanie uczniów do świętości. Ruch pielgrzymkowy składa się z trzech podstawowych elementów: człowieka, przestrzeni i sacrum. Warunki do uświęcenia stwarza przestrzeń pielgrzymkowa, ale najważniejszy jest człowiek, który podejmuje trud wędrowki. To od niego przede wszystkim zależy, czy otworzy się na świętość, podda się działaniu Boga. Sanktuarium, które jest celem trudu pielgrzymy, wyraża szczególną obecność Boga i tajemnicę Jego działania w czasie, ukrytą pod różnymi znakami historii. Dostrzeżenie i rozpoznanie tych prawd w sposób naturalny wyzwala w duszy pielgrzymy zdumienie i uwielbienie.

Słowa kluczowe: pielgrzymka, sanktuarium, uczeń, katecheza szkolna, katecheta, słowo Boże, Kościół, wspólnota

Współczesna szkoła przestaje być wyłącznie placówką wyposażającą uczniów w wiedzę, a staje się w coraz większym stopniu ośrodkiem wszechstronnego oddziaływania na dzieci i młodzież. Działalność dydaktyczno-wychowawcza ma na celu rozwijanie zainteresowań, postaw społecznych, formowanie osobowości jednostek. Częścią tego procesu wychowawczego jest katecheza szkolna. Oddziaływanie to prowadzone jest przede wszystkim w godzinach lekcyjnych. Nie może ono jednak zapewnić uczniom wszechstronnego rozwoju chrześcijańskiej osobowości.

Proces ten wymaga zastosowania różnorodnych form organizacji kształcenia religijnego dzieci i młodzieży. Zajęcia pozalekcyjne mogą oddziaływać często mocniej niż lekcje programowe. Swoistą formą takich zajęć jest pielgrzymka. Ta forma zajęć jest szczególnie przydatna dla zainteresowania uczniów określonymi obiektami, zjawiskami, wydarzeniami i procesami w ich naturalnych warunkach. Religijna wycieczka, pielgrzymka może stanowić integralny składnik procesu nauczania, uczenia się.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie pielgrzymki jako przydatnej, pozalekcyjnej formy organizacji katechezy szkolnej. Autor próbuje odpowiedzieć na pytanie: Jaką rolę w systemie dydaktyczno-wychowawczym katechezy szkolnej może odgrywać pielgrzymka.

1. Czym jest pielgrzymka?

Jan Paweł II sformułował, czym jest pielgrzymka w życiu chrześcijanina w bulli *Incarnationis Misterium*:

Pielgrzymka zawsze była ważnym wydarzeniem w życiu chrześcijan, przybierając w kolejnych epokach różne formy kulturowe. Jest ona symbolem indywidualnej wędrówki człowieka wierzącego śladami Odkupiciela: Jest praktyką czynnej ascezy i pokuty za ludzkie słabości, wyraża ona nieustanną czujność człowieka wobec własnej ułomności i przygotowuje go wewnątrz do przemiany serca¹.

Kościelne dokumenty opisują pielgrzymkę jako zjawisko religijne, ze szczególnym uwzględnieniem walorów pastoralnych. Przyjmują ją jako

¹ Jan Paweł II, Bulla *Incarnationis Misterium*, 7, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491156> (08.02.2023).

fakt istniejący w Kościele i uznają jako jedną z powszechnych form pobożności². W dokumencie Episkopatu Włoch umieszcza się pielgrzymkę wśród rozmaitych form wędrowania i podkreśla, że jest to wędrowka podjęta z motywów religijnych, dająca wyraz wewnętrznemu pragnieniu i nawiązaniu kontaktu z istotą transcendentną. W tym samym dokumencie można znaleźć bardziej wyczerpujące określenie:

Pielgrzymowanie polega na osobistym bądź grupowym udaniu się do sanktuarium lub miejsca szczególnie ważnego dla wiary w celu dopełnienia tam specjalnych aktów wiary, dotyczących zarówno miłosierdzia, jak czynów wotywnych czy pokutnych, a także aby zdobywać doświadczenie życiowe we wspólnocie, wspierać wzrost cnót chrześcijańskich i coraz szersze poznawanie Kościoła³.

Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych określa pielgrzymkę jako: „Powodowaną pobożnością podróż do miejsc świętych”⁴. Rudolf Häselhoff definiuje pielgrzymkę jako: „przełamanie codziennego kręgu życia, połączone z poszukiwaniem celu, zmierzające do osobistego, duchowego ukierunkowania. To zorientowanie umożliwia spotkanie z Bogiem we wspólnocie osób”⁵. Natomiast Richard Krüss pojmuję pielgrzymkę jako wędrowania do szczególnego miejsca kultury, cieszącego się posiadaniem określonego rodzaju obiektu⁶.

Pielgrzymka jest pewną formą pobożności i podejmowana z odpowiednim zaangażowaniem sprzyja rozwojowi duchowemu, i przybliża do rzeczywistości transcendentnej. Wędrowka taka pomaga uświadomić przygodny charakter ziemskiego życia i jasno określić cel nadziei chrześcijańskiej:

Przejście w duchu modlitwy z jednego miejsca czy miasta do drugiego nie tylko pomaga nam przeżywać nasze życie jako wędrowkę, ale ukazuje nam plastyczny obraz Boga, który poprzedza nas i idzie przed nami, który sam podjął wędrowkę

2 Por. Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*, 280, Poznań 2002.

3 M. Ostrowski, *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą*, Kraków 2005, s. 9.

4 Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych, red. G. O'Collins, E.G. Farrugia, Kraków 2002, s. 240.

5 A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław 1998, s. 6.

6 A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, s. 6.

drogami człowieka i nie spogląda na nas z wysoka, ale stał się naszym towarzyszem drogi⁷.

2. Typologia pielgrzymek

Pielgrzymowanie jest zjawiskiem żywym i dynamicznym, jego formy nieustannie ewaluują. Najogólniej można pielgrzymki podzielić ze względu na zamierzone cele i miejsca, do których zmierzają. Swoje znaczenie ma także skład osobowy, sposób poruszania się pątników oraz czas trwania pielgrzymki. Biorąc pod uwagę motywacje i cele pielgrzymowania można rozróżnić sześć głównych rodzajów pątnictwa. Są to pielgrzymki:

- do Ziemi Świętej, których motywem jest chęć poznania pamiątek życia Chrystusa,
- związane z kultem Męki Pańskiej,
- relikwii oraz cudownych wizerunków Jezusa Chrystusa,
- do ośrodków kultu Matki Bożej,
- do miejsc kultu świętych i męczenników,
- do świętych pustelników⁸.

Jeśli chodzi o specyfikę pielgrzymek ze względu na ich duchowe cele można zauważyć, iż są one podobne do celów kultu chrześcijańskiego, do których należą: dziękczynienie, prośba, przeproszenie, uwielbienie⁹.

Inne rozróżnienie to pielgrzymki o charakterze:

- tradycyjno-ludowym,
- pogłębionym, formacyjnym.

W pierwszych dominują elementy zewnętrzne: tradycyjne zwyczaje, uroczysta, widowiskowa i dekoracyjna oprawa. W drugich zaakcentowany jest moment radosnego spotkania z Bogiem. Jest w nich mniej rytuałów, noszą one charakter rekolekcji i kładą nacisk na przemianę religijno-moralną¹⁰.

7 Jan Paweł II, List o pielgrzymowaniu do miejsc związanych z historią zbawienia, nr 10, Poznań 1999.

8 A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003, s. 146.
9 M. Ostrowski, *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą*, s. 62.

10 R. Jusiak, Pielgrzymka jako element życia religijnego w Polsce, „Chrześcijanin w Świecie” 12 (1980) nr 7–8, s. 58–60, 64–66.

Kategorią rozróżniającą pielgrzymki może być ich skład osobowy, tak więc można wymienić pielgrzymki indywidualne i zbiorowe, a wśród tych drugich znajdują się pielgrzymki w mniejszych grupach o charakterze zamkniętym lub wielkie zgromadzenia otwarte dla wszystkich. Ważniejszy podział, jakiego można tutaj dokonać, to zwrócenie uwagi na kategorie osób, biorących udział w pielgrzymowaniu. Granice między kategoriami są płynne, tutaj wskazano tylko niektóre. Mogą więc być pielgrzymki:

- w zależności od wieku (dzieci, młodzież, dorośli, osoby starsze),
- stanowe (mężczyźni, kobiety, małżonkowie),
- zawodowe (robotnicy, rolnicy, lekarze, nauczyciele, itp.),
- rodzin,
- ruchów lub wspólnot chrześcijańskich (Ruch Światło-Życie, Kręgi Rodzin, Odnowa w Duchu Świętym),
- szkolne, parafialne, dekanalne, diecezjalne, narodowe¹¹.

Innym czynnikiem podziału pielgrzymek jest sposób przemieszczania się pielgrzymów. Najbardziej tradycyjnym sposobem jest piesze pielgrzymowanie. Rozwój środków komunikacji spowodował zastępowania tego pielgrzymowania innymi sposobami poruszania się. Można więc wymienić przejazdy pielgrzymkowe koleją, autokarami, samochodami, motocyklami, rowerami, samolotami. Sposób przemieszczania się ma wpływ na czas trwania pielgrzymki, a tym samym na jej duchową stronę. Dłuższy przejazd daje większą szansę wspólnej modlitwy, katechezy, a nawet rekolekcji. Nowoczesne środki transportu pozwalają szybciej, łatwiej i wygodniej dotrzeć do miejsc docelowych. Natomiast pielgrzymka piesza czy rowerowa daje większą szansę nawiązania relacji osobowych. Jest też okazją do obcowania z przyrodą, kontaktu z mijanymi ludźmi i może przyczynić się do głębszych, duchowych przeżyć.

Wyróżniając czynnik czasu, można wymienić pielgrzymki kilkugodzinne, jednodniowe czy wielodniowe. Należy zauważyć, że czas trwania pielgrzymki wpływa na obszerność jej programu. Pielgrzymka, obejmująca noclegi otwiera możliwość wykorzystania godzin wieczornych na wyciszenie, modlitwę, medytację. Kilka dni spędzonych razem ułatwia nawiązywanie więzi międzyludzkich i budowanie wspólnoty.

¹¹ R. Jusiak, Pielgrzymka jako element życia religijnego w Polsce, „Chrześcijanin w Świecie” 12 (1980) nr 7–8, s. 58–60, 64–66.

Opisane wyżej rodzaje pielgrzymowania nie wyczerpują bogactwa jego form. Mówiąc o nich należy wymienić jeszcze jeden typ pielgrzymki. Jest nim pielgrzymowanie papieża do najdalszych zakątków świata i Kościoła. Zgromadzenie wiernych wspólnie z nim poszukuje bliskości Boga. Przy tego rodzaju pątnictwie należy również wspomnieć o pielgrzymkach jubileuszowych. Są one związane z obchodami lat świętych ogłaszanych przez Stolicę Apostolską.

3. Specyfika pielgrzymek religijnych

Specyficzną formą zajęć pozalekcyjnych jest wycieczka religijna. Może ona przybrać postać pielgrzymki. Pełni ona rolę katechezy i jest przedłużeniem nauczania religii w szkole. Przez organizacyjne i duchowe przygotowanie do niej, motywowanie uczniów do wyjazdu, pielęgnowanie owoców wspólnego pielgrzymowania realizowane są trzy zasadnicze funkcje katechezy: nauczanie, wychowanie i wtajemniczenie, które decydują o tym, że katecheza wpisuje się w proces ewangelizacyjny.

Pielgrzymka jest formą nauczania religijnego. Jej wskazaniem: „jest prowadzić pielgrzymów do tego, co najważniejsze: do Jezusa Chrystusa Zbawiciela, kresu wszelkiej wędrówki i źródła wszelkiej świętości”¹². Pielgrzymkowe nauczanie zaczyna się w chwili jej przygotowania od strony organizacyjnej, porządkowej, informacyjnej, kształceniowej i duchowej. Przygotowania powinny rozpocząć się od katechezy, wprowadzającej teologię pielgrzymki, by pomóc uczniom sprecyzować cel i zrozumieć sens pielgrzymowania.

Podstawowym doświadczeniem pielgrzymy musi być słuchanie słowa Bożego. Już na etapie przygotowania pielgrzymki uczniowie powinni być wprowadzeni w lekturę Pisma Świętego. Pielgrzymka bowiem stanowi oryginalną formę posługi słowa Bożego oraz przekazywania wiary.

Nauczania podczas turystyki religijnej, podobnie jak katecheza szkolna, zmierzają również do korelacji treści wiary z innymi przedmiotami szkolnymi. W wielu sanktuariach „historia ośrodka pielgrzymkowego, opowiadane niezwykle ingerencje Boże, sakralna architektura wraz z pamiątkami i wotami, wywołują podziw, wzruszenie oraz skłaniają

¹² Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych, red. M. Ostrowski, Kraków 2003, s. 57.

do refleksji i modlitwy”¹³. Zatem przed wyjazdem, jak i w czasie pielgrzymowania, potrzebna jest uczniom katecheza na temat historii sanktuarium, muzyki i sztuki sakralnej i tym podobne. Należy także wtedy wyjaśnić uczniom wartości społeczne, kulturowe, narodowe, patriotyczne, religijne, a także prawdy teologiczne i normy moralne związane z miejscem pielgrzymkowym.

Podczas pielgrzymowania należy zwrócić także uwagę na osobliwości geografii i botaniki (charakter krajoznawczy) tego miejsca, gdyż religijna turystyka jest dobrą okazją do zdobywania wiedzy przyrodniczej i ekologicznej. Inną zaletą pielgrzymek jest uwrażliwienie dzieci i młodzieży na piękno przyrody (gór, lasów, rzek, jezior) i dzieł sztuki (obrazy, rzeźby, architektura), co kształtuje w młodym człowieku wrażliwość estetyczną.

Pielgrzymka jest uważana za znak miłości człowieka do Boga przez modlitwę, pokutę i wspólnotę. Celem trudu pątniczego jest uwielbienie Boga i zachwyty Jego stworzeniem. Pielgrzymujący są zaproszeni do rozmowy z Bogiem, a czas i okoliczności podróży stają się dla nich osobistym spotkaniem z ich Stwórcą. Przez modlitwę uczestnicy pielgrzymki mają szansę budowania wiary, jednoczenia się z Bogiem przez słowa Pisma Świętego oraz śpiewane pieśni. Jest to dobry sposób rozbudzenia życia modlitwy, ukazania jej sensu, zaproszenia do wspólnoty z Bogiem, wprowadzenia dzieci i młodzieży w praktykę modlitwy osobistej, wspólnotowej oraz liturgicznej przeżywanej w sanktuarium¹⁴.

Nauczanie w czasie pielgrzymki wplata się w nauczanie katechetyczne i stanowi jego kontynuację. W znacznym stopniu poszerza ono wiedzę religijną, prowadzi do przeżywania i celebrowania własnej wiary, a przede wszystkim do spotkania z Bogiem. Wiedza zdobyta podczas pielgrzymki umożliwia uczniom bliższe spotkanie z Jezusem Chrystusem, uczy pobożności, czci i miłości Boga, naśladowania wiary i cnót świętych, zachęca do uważnego wsłuchania się w głos Ducha Świętego.

Inną funkcją pielgrzymowania jest wychowanie w wierze, jako spotkanie z Chrystusem w słowie Bożym, liturgii i sakramentach. Wychowawcza funkcja katechezy obejmuje:

13 W. Przygoda, *Duszpasterstwo w sanktuarium maryjnym*, „Homo Dei” 61(1993) nr 3, s. 87.

14 E. Gołąbek, *Modlitwa młodzieży. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wrocław 2006, s. 146, 159.

wychowanie do modlitwy, kształtowanie sumienia, wychowanie do liturgii, szczególnie do uczestnictwa w Eucharystii, wychowanie do życia w Kościele, do dawania świadectwa, do obecności w świecie poprzez zaangażowanie gospodarcze, społeczne i polityczne, do odpowiedzialności za świat, do wolności, tolerancji i poszanowania innych¹⁵.

Wychowanie katechetyczne jest więc dążeniem młodego człowieka do zrozumienia kim jest i do podejmowania wysiłków bycia w komunii i zjednoczeniu z Jezusem Chrystusem. Pielgrzymka jest wprawdzie trudem fizycznym, ale stanowi duchową drogę przez czas i przestrzeń do wieczności i spotkania z Bogiem twarzą w twarz. Tak więc pielgrzymowanie pozwala spojrzeć na życie jako podążanie do ostatecznego celu istnienia. Jest ona także okazją do nawrócenia. Jej uczestnicy mają możliwość uświadomienia sobie własnej grzeszności. Oczywiście wymiar pokutny religijnego podróżowania nie wyklucza chrześcijańskiej radości. Wspólne pielgrzymowanie uczniów jest okazją do praktykowania braterstwa, przyjaźni, doświadczenia solidarności, służby i miłości oraz wzajemnej integracji. Uczy ono zaangażowania w życie Kościoła, na przykład przygotowania nabożeństwa, pomocy potrzebującym, słabszym, pełnienia różnych funkcji na rzecz wspólnoty. Pielgrzymka sprzyja także świadomości kulturowej i narodowej. Pełni także rolę katechezy patriotycznej, wychowującej do wolności, odpowiedzialności za wspólne dobro, wdzięczności, szanowania przodków, do „nawrócenia sumień, do uporządkowania życia rodzin, jednostek, środowisk, do zwycięstwa nad wszystkim, co zagraża godności ludzkiej i dobru naszej ojczyzny”¹⁶.

Z wychowaniem patriotycznym łączy się wychowanie kulturowe. Spotkanie z kulturą kształtuje osobowość ucznia, służy jego pełnej dojrzałości i jest potrzebne dla jego moralnego i duchowego rozwoju, uwzględniającego również prawa drugiego człowieka.

Ogromną wartością pielgrzymki szkolnej jest budowanie wzajemnych relacji między jej uczestnikami, a także między uczniami i katechetami. Wspólne pielgrzymowanie sprawia, że nauczyciele mogą poznać swoich

¹⁵ Z. Marek, *Biblia w katechetycznej postudze Słowa*, Kraków 1998, s. 39.

¹⁶ Jan Paweł II, *List na uroczystość 3-go Maja 1996*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 17 (1996) nr 6, s. 48.

wychowanków w nowych sytuacjach: podczas modlitwy, Eucharystii, wspólnego podróżowania. To doświadczenie odzwierciedla się później w szkolnej codzienności, wpływa na lepsze wzajemne poznanie, rozwiązywanie problemów wychowawczych, skuteczne budowanie wspólnoty klasowej i szkolnej.

Zatem pielgrzymka sprzyja wszechstronnemu rozwojowi osobowości uczniów i jest okazją wychowania religijno-moralnego oraz kulturowo-patriotycznego dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Najpełniejszym owocem wychowawczego oddziaływania pielgrzymki jest przemiana jej uczestników i ich odrodzenie, polegające na duchowym zjednoczeniu z Bogiem. Uczniowie poznają słowo Boże, prawdy wiary, praktyki religijne i rozbudzają w sobie życie wiarą.

Droga pielgrzymowania prowadzi uczestników do świadomości szczególnej obecności Boga i Jego łaski. Pielgrzymka, podczas której jest rozważane słowo Boże, sprawowane są sakramenty, zwłaszcza pokuty i Eucharystii, uświadamia uczniom ich przynależność do Kościoła. Wspólne uczestnictwo w Eucharystii jest głównym punktem pielgrzymki i nawiedzenia sanktuarium. Różne funkcje liturgiczne, dobrane teksty liturgii słowa Bożego, pieśni, modlitwa wiernych przyczyniają się do głębszego spotkania uczestników z Chrystusem. Wspólnotowa celebracja prowadzi pielgrzymów do jedności i daje poczucie przynależności do Kościoła powszechnego.

Pielgrzymka wspomaga proces chrześcijańskiego wtajemniczenia katechizowanych uczestników. Zarówno wspólna podróż, jak i czas przebywania w sanktuarium prowadzi uczniów do spotkania z Bogiem, wyznania wiary w Niego oraz do przymierza w Jego Słowie, sakramentach i wspólnocie Kościoła poprzez modlitwę indywidualną i wspólnotową¹⁷.

Pielgrzymkowe wędrowanie oznacza „opuszczenie samych siebie, aby wyjść na spotkanie z Bogiem, tam gdzie On się ukazał, tam gdzie Boża łaska objawiła się ze szczególnym blaskiem i przyniosła obfite owoce nawrócenia i świętości wśród wiernych”¹⁸.

17 Por. P. Goliszek, *Katechetyczne funkcje pielgrzymki maturzystów*, „Roczniki Pastoralne-Katechetyczne” 4 (2012) nr 59, s. 221.

18 Benedykt XVI, *Przemówienie w katedrze Santiago de Compostela*, 6.11.2010, <http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/04.03.2019>.

Zakończenie

Pielgrzymowanie to wzrastanie w świętość. Na ruch pielgrzymkowy składają się trzy podstawowe komponenty: człowiek, przestrzeń i sacrum. Warunki do uświęcenia stwarza przystań pielgrzymkowa, jednak w tym wszystkim ważny jest katechizowany uczeń, podejmujący trud wędrowania. To od niego przede wszystkim zależy, czy otworzy się na świętość, podda się działaniu Boga. Szczególnym owocem pielgrzymki szkolnej jest częsta przemiana jej uczestników i religijno-moralne odrodzenie. Pielgrzymka sprzyja więc wszechstronnemu rozwojowi uczniów. Sanktuarium, które jest celem trudów tego pielgrzymowania, wyraża szczególną obecność Boga i tajemnicę Jego działania w czasie, ukrytą pod różnymi znakami historii. Dostrzeżenie i uznanie tych prawd w naturalny sposób pociąga za sobą zdumienie i uwielbienie w duszy ucznia.

Powiązanie nauki religii w szkole z pozalekcyjnym pielgrzymowaniem mają bardzo duże znaczenie dydaktyczne i katechetyczne. W szczególności pielgrzymka jest wspólnotową celebracją wiary uczniów, nauczycieli, wychowawców i katechetów. Jest ona drogą poznawania Chrystusa i symbolem wędrówki człowieka śladami Zbawiciela.

Bibliografia

- Benedykt XVI, *Przemówienie w katedrze Santiago de Compostela*, 6.11.2010, <http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty> (04.03.2019).
- Goliszek P., *Katechetyczne funkcje pielgrzymki maturzystów*, „Roczniki Państwowe-Katechetyczne” 59 (2012) nr 4, s. 207–225.
- Gołąbek E., *Modlitwa młodzieży. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wrocław 2006.
- Jackowski A., *Pielgrzymowanie*, Wrocław 1998.
- Jackowski A., *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003.
- Jan Paweł II, *Bulla Incarnationis Misterium*, <https://kosciol.wiara.pl/doc/491156> (08.02.2023).
- Jan Paweł II, *List na uroczystość 3-go Maja 1996*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 17 (1996) nr 6, s. 48.

- Jan Paweł II, List o pielgrzymowaniu do miejsc związanych z historią zbawienia, Poznań 1999.
- Jusiak R., Pielgrzymka jako element życia religijnego w Polsce, „Chrześcija- nin w Świecie” 12 (1980) nr 7–8, s. 58–66.
- Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o po- bożności ludowej i liturgii*, Poznań 2002.
- Marek Z., *Biblia w katechetycznej posłudze Słowa*, Kraków 1998.
- Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych, red. G. O’Collins, E. G. Farrugia, Kraków 2002.
- Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, red. M. Ostrowski, Kraków 2003.
- Ostrowski M., *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą*, Kraków 2005.
- Przygoda W., *Duszpasterstwo w sanktuarium maryjnym*, „Homo Dei” 61 (1993) nr 3, s. 78–89.